

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9: 316. 4.063.6

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.6-2.35>

І. В. Клименко

доктор психологічних наук,
Голова Національної поліції України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3552-2277>

АНТИКОРУПЦІЙНІ СКЛАДОВІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Одним із небезпечних явищ, яке гальмує належний розвиток будь-якої держави, є корупція, адже вона створює серйозні перешкоди в налагодженні нормальних відносин у правовій, економічній, політичній та інших сферах суспільного життя. Програма формування антикорупційної культури особистості, повинна враховувати розуміння корупційної поведінки: її психологічних джерел, складових та формування антикорупційної спрямованості особистості, яка є інтеграційною якістю особистості, що входить до підструктури професійної спрямованості і забезпечує неухильність дотримання антикорупційних норм в соціально-професійній діяльності за рахунок діяльнично-мотиваційного настановлення на відтворення морально-правової стійкості до проявів корупції.

Головними механізмами формування антикорупційної культури виступають просвіта і освіта. Відповідно, система освіти, а у нашому випадку – система професійної підготовки поліцейських, виступає найважливішим соціальним інститутом боротьби з корупцією. Ми пропонуємо врахувати антикорупційний компонент (антикорупційна спрямованість та поведінка особистості) у процесі професійної підготовки майбутніх поліцейських як сукупність наступних компонентів антикорупційної культури особистості:

Когнітивний компонент антикорупційної культури містить знання про причини, види, наслідки та прояви корупції, уміння виділяти ознаки корупційних ситуацій, сформованість навичок адекватного аналізу різних проявів корупції;

Емоційно-вольовий або мотиваційний компонент структури антикорупційної культури включає в себе таку психологічну детермінанту як совісність, яка є не тільки моральним почуттям, а й важливою професійною якістю поряд із відповідальністю за результат діяльності;

Поведінковий компонент структури антикорупційної культури включає в себе навички протистояння в корупційних ситуаціях, ефективність управління власною поведінкою та здатність до самостійної активної дії із запобігання корупції.

В цілому формування антикорупційної культури має носити системний характер та включати антикорупційні складові, які будуть націлені на формування у курсантів антикорупційного світогляду, підвищення рівня їх правосвідомості і правової культури.

Ключові слова: корупція, антикорупція, корупційна поведінка, антикорупційна спрямованість, антикорупційна освіта, антикорупційна культура, працівник поліції.

Становлення України як незалежної, демократичної держави визначає потребу протидії соціальним явищам, що негативно впливають на розвиток суспільних відносин і створюють загрозу існуванню принципам, притаманним правовій державі. Одним із таких небезпечних явищ, яке гальмує належний розвиток будь-якої держави, є корупція, адже вона створює серйозні перешкоди в налагодженні нормальних відносин у правовій, економічній, політичній та інших сферах суспільного життя. За умов поширення цього негативного явища у суспільстві виникає соціальна напруга, породжується недовіра громадян до органів дер-

жавної влади, зокрема до осіб, які її представляють. У «Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року» наголошується, що сфера відповідальності Міністерства внутрішніх справ України належить до комплексної системи суспільних відносин [1].

Цілями цієї Стратегії є створення безпечного середовища для існування та розвитку вільного суспільства через формування та реалізацію державної політики у сфері внутрішніх справ, зміцнення довіри до органів системи МВС з боку суспільства, продовження розвитку України як безпечної європейської держави, в основі якої

лежать інтереси її громадян та висока ефективність усіх складових системи МВС [1]. Серед головних підходів до реалізації цілей вказаної стратегії – нетерпимість до корупції.

Поряд із реформуванням правоохоронної системи, яке відбувається за умови неоднозначних і нестабільних суспільно-політичних процесів у державі, актуальним питанням, яке впливає на ефективність діяльності правоохоронної системи, є проблема протидії делітам, що трапляються в діяльності поліцейських. Як задекларовано у ст. 1 Закону України про Національну поліцію, вона (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Але час від часу наділені такими високими обов'язками поліцейські вчиняють делікти. Однією із форм протиправної поведінки правоохоронців є корупція, яка не оминула відомство, що за своїм призначенням покликане боротися з цим явищем. Протягом 2018 року 264 людям оголосили підозру за спробу підкупу поліцейського. Корупція є психологічним та моральним явищем. Вона не існує поза людиною, вона характеризує її поведінку, діяльність [2, с. 21].

Вчені, які досліджували проблему протидії корупції у психологічному та педагогічному аспектах досить чітко виокремлюють контексти наукового розгляду цього феномену: у ракурсі антикорупційної культури особистості (А. Р. Хамдеев); антикорупційного світогляду особистості (О. Н. Журавльова), антикорупційної поведінки особистості (Т. М. Безубяк, В.В. Кисельов); антикорупційної правосвідомості особистості (А. А. Чушкіна); антикорупційної компетентності особистості (В. О. Печенкін); антикорупційної стійкості особистості (О. М. Манолова, О. І. Лаптева, О. М. Пастушеня); антикорупційної позиції особистості (Д. О. Рибалкін); антикорупційної спрямованості особистості (О.О. Шарাপова[3]) тощо.

Так, О. Н. Журавльова (2010) пропонує поняття антикорупційний світогляд, визначаючи останній як «систему антикорупційних ідей, поглядів, принципів особистості, в яких відбивається негативне ставлення особистості, соціальних груп і всього суспільства до корупційної діяльності» [4]. При цьому дана система має бути несуперечливо вписаною у загальну світоглядну картину особистості.

Т. М. Безубяк (2010) виділяє антикорупційну поведінку як різновид соціальної поведінки, що характеризується діями, спрямованими на повсякденну і професійну діяльність в морально-етичних і законних громадських рамках, без прагнення до необґрунтованого особистого збагачення [5]. В. В. Кисельов (2016) також використовує дане поняття в процесі пошуку психологічних детермінант такої поведінки [6].

Чушкіна А.А. (2011) визначає відповідні якості як різновид правосвідомості – антикорупційну свідомість – тобто сукупність поглядів, уявлень, емоцій, що виражають ставлення людей до корупції. При цьому структура антикорупційної правосвідомості містить «антикорупційну правову ідеологію» і «антикорупційну правову психологію» [7].

В. А. Печенкін (2012) вводить дефініцію антикорупційної компетентності – «системної соціально-психологічної якості особистості; багатовимірного утворення, яке визначається через сукупність психологічних і акмеологічних чинників на суб'єктивному, індивідуально-особистісному, діяльнісному рівнях» [8].

Поширення корупції в правоохоронній системі, на думку З. Р. Кісіль, пов'язане з наступними обставинами: по-перше, Міністерство внутрішніх справ – чисельне правоохоронне відомство; по-друге, сфера діяльності органів внутрішніх справ доволі різноманітна і пов'язана із здійсненням контролю за дотриманням різноманітних правил і приписів у різних сферах (серед них – безпека дорожнього руху, торгівля, міграція населення, охорона громадського порядку, в тому числі превенція правопорушень), в яких зачіпаються найважливіші права і свободи громадян. Питання визначення причин та умов, які зумовлюють корупційні прояви серед правоохоронців, тісно пов'язане з тими, які характерні для всіх категорій працівників державного апарату. На думку Є. В. Невмержицького та Ф. П. Шульженко збитки, які корупція у правоохоронній системі завдає суспільству, неможливо виміряти загальною статистикою. Найбільша шкода від цього явища полягає у тому, що це значним чином негативно позначається на довірі суспільства до поліції [2].

Цілком логічним здається, що для того, щоб побудувати програму формування антикорупційної культури особистості, необхідним є розуміння корупційної поведінки: її психологічних витоків, джерел, складових. Корупційна поведінка особи є складним соціально-психологічним процесом, де на чинники зовнішнього оточення і специфіку професійної діяльності накладаються особистісні характеристики людини. Відповідно, для визначення напрямів психологічних зусиль із формування антикорупційних настановлень, необхідним було визначити основні дескрипти осіб, схильних до корупції. Також важливим є встановлення основних складових процесу розвитку особистості і виявлення місця і ролі в ньому корупційних дескриптів. Кожна особистість розвивається в системі громадських стосунків, у тому числі і в процесі професійної підготовки, і виступає й сприймається як елемент цілісної системи суспільства. При цьому вона також є стійкою системою соціально значимих рис індивіда.

Соціальний досвід формує ті значимі риси особистості, які визначаються світоглядом і мірою

його цілісності, мірою усвідомлення людиною свого місця в суспільстві, а також змістом і характером її потреб і інтересів. Соціально обумовлені особливості, представлені в зовнішній підсистемі індивіда, є сплавом його моральних якостей і особистісного досвіду, що визначається об'ємом і якістю накопичених ним знань, умінь і навичок [9]. Саме соціально обумовлені особливості найбільш піддаються коригуванню, тому саме вони мають бути об'єктом психологічних та педагогічних впливів, у тому числі при формуванні антикорупційної культури особистості. В цьому випадку внутрішня підсистема індивідуальних властивостей особистості буде допоміжною, такою, що демонструє динаміку зміни змісту елементів зовнішньої підструктури – соціального способу життя.

На основі аналізу існуючих теоретичних розробок з визначення психологічних характеристик, а також результатів соціологічних досліджень, О.В. Ванновською був розроблений варіант характеристики особистості, схильної до корупційної поведінки [10]. Згідно з представленою дослідницею характеристикою, особистість, схильна до корупційного мислення і поведінки, має недиференційовану структуру настановлень моральної поведінки, низький рівень задоволеності життям, прагнення істотно підвищити рівень задоволеності собою і власним життям шляхом отримання матеріальних благ. Спроби самоствердження через багатство і владу базуються на відсутності генерального сенсу життя, переважанні матеріальних, а не духовних цінностей особистості. Причому корупційна поведінка носить полімотивований характер. Видимий мотив – користь – виражається у прагненні забезпечити себе максимально можливими матеріальними благами. Наступний мотив – ігровий: передчуття певного ризику корупційних взаємовідносин приносить правопорушникам психологічне задоволення. Також дослідниці вдалося виявити характерне перекидання відповідальності за результати власної діяльності на оточуючих людей і обставини (екстернальний локус контролю) [10]. Наявність описаної характеристики дозволяє визначити особу, схильну до ризику за ознакою корупційної поведінки. Це необхідно для розуміння її особливостей і подальшого визначення напрямків роботи з цією категорією людей.

Соціальний спосіб життя також має істотний вплив на формування корупційного мислення і поведінки індивіда. Згідно з уявленнями, що встановилися, ця підструктура представлена комплексом знань, умінь, навичок і досвідом громадянського життя особистості. Тому для надання цілісної характеристики особистості, схильної до корупційної поведінки, необхідно розглядати її соціальний статус, що відбиває положення особистості в системі громадських стосунків. Базою

соціального статусу подібної особистості виступає наявність певного адміністративного ресурсу, використання якого в особистісних цілях призводить до проявів корупції і збагачення.

Складання портрета особистості, схильної до корупції, дозволяє виявити основну групу суспільства, найбільш залучену до цієї проблеми, – люди з вищою освітою, повноправні і активні члени українського суспільства. Аналіз громадського статусу засуджених за корупційні злочини свідчить про їх низький рівень громадської свідомості.

Іншим ракурсом розгляду протидії корупції в психологічних дослідженнях виступає формування антикорупційної спрямованості особистості. Дійсно, традиційне розуміння психологічної готовності до правомірної поведінки не повністю відображає зміст сфери особистісних передумов такої поведінки. На думку деяких авторів [11] професійна спрямованість особистості, визначається як «інтеграційне утворення, що пояснює поведінку і дії людини як потенційного і актуального суб'єкта праці в періоди професійного і допрофесійного розвитку», при цьому професійна спрямованість формується в різних видах діяльності. Відповідно, антикорупційна спрямованість є складовою професійної спрямованості особистості. Антикорупційна спрямованість особистості – інтеграційна якість особистості, яка є підструктурою професійної спрямованості і забезпечує неухильність дотримання антикорупційних норм в соціально-професійній діяльності за рахунок діяльно-мотиваційного настановлення на відтворення морально-правової стійкості до проявів корупції.

Широкомасштабна боротьба з корупцією, розгорнута нині в нашій країні, не могла обійти стороною й систему вищої освіти. Це пов'язано з тим, що саме освіта якнайповніше здійснює функцію формування морально-етичних і морально-правових норм у молоді. Антикорупційна освіта у вищих навчальних закладах має базуватися на принципі превентивності. Її метою має бути формування ціннісних настановлень і розвиток здібностей, необхідних для виховання у курсантів активної цивільної позиції, що виражається, у тому числі, в негативному ставленні до корупції. Результат антикорупційної освіти має забезпечити здатність виконувати професійні обов'язки і взаємодіяти з представниками суспільства правовими методами. Умови сучасного освітнього процесу мають потенціал із забезпечення майбутніх правоохоронців сформованою антикорупційною спрямованістю на рівні усвідомленої громадської позиції.

Повнота характеристики антикорупційної спрямованості особистості може бути забезпечена індивідуальними властивостями, соціально-історичним способом життя, статусом особистості в системі громадських стосунків. Тому важливим завданням на шляху запобігання та протидії

корупції в Україні виступає формування антикорупційної культури всього суспільства, зокрема майбутніх правоохоронців.

Антикорупційна освіта і антикорупційне виховання молоді виступають сьогодні одним з найважливіших чинників «...створення безпечного середовища для існування та розвитку вільного суспільства, ... продовження розвитку України як безпечної європейської держави, в основі якої лежать інтереси її громадян [1].

Антикорупційна культура майбутніх правоохоронців є складовою їх загальної правової культури, тобто сукупності правових знань у вигляді норм, переконань і настановлень, що регламентують правила взаємодії особистості і суспільства. Головними механізмами формування антикорупційної культури виступають просвіта і освіта. Відповідно, система освіти, а у нашому випадку – система професійної підготовки поліцейських, виступає найважливішим соціальним інститутом боротьби з корупцією. Сучасна українська молодь, повною мірою відбиваючи стан і проблеми усього нашого суспільства, демонструє відсутність чіткої системи цінностей, моральних норм і настановлень професійної поведінки, невисокий рівень цивільної активності. Професійне виховання є найважливішою частиною сучасної освіти, оскільки формує у майбутнього фахівця потребу врахування не лише особистісних, але і громадських, державних інтересів.

Незважаючи на наявність антикорупційної законодавчої бази, неможливо побороти прояви

корупції без комплексу заходів, одним з яких є реалізація психологічної програми формування антикорупційної культури. Програма включає в себе корегування змісту правових дисциплін у бік антикорупційної наповненості, реалізацію тренінгових програм (вправи, ігри та групові дискусії, підібрані з урахуванням особливостей діяльності працівників поліції, норм і стандартів їх службової поведінки), які можуть бути використаними при підготовці і відборі кадрів, атестації, на курсах підвищення кваліфікації і для загальної профілактики корупційних злочинів, а також поведінкове закріплення отриманих знань, настановлень і навичок у практичній професійній діяльності.

У контексті вищевикладених положень ми пропонуємо врахувати антикорупційний компонент (антикорупційна спрямованість та поведінка особистості) у процесі професійної підготовки майбутніх поліцейських як сукупність таких компонентів антикорупційної культури особистості: когнітивного, емоційно-мотиваційного, поведінкового.

Когнітивний компонент антикорупційної культури містить знання про причини, види, наслідки та прояви корупції; уміння виділяти ознаки корупційних ситуацій; сформованість навичок адекватного аналізу різних проявів корупції.

Емоційно-вольовий або мотиваційний компонент структури антикорупційної культури включає в себе таку важливу психологічну детермінанту як совісність, яка є не тільки моральним почуттям, а й важливою професійною якістю поряд із відповідальністю за результат діяльності; сформова-

Таблиця 1

Критерії ефективності програми	Показники	Діагностичні ознаки	Діагностичний інструментарій дослідження
Когнітивний	знання антикорупційного законодавства, знання норм і правил антикорупційної поведінки; знання сучасних тенденцій боротьби з корупцією; уміння розуміти сутність корупційних явищ;	знання правових актів; знання щодо відповідальності за корупційні злочини; знання ознак корупції; знання сучасних методів боротьби з корупцією; знання стратегії протидії корупції; уміння визначати корупційні ризики різних професій; знання ознак різних корупційних злочинів; знання способів виявлення латентної корупції;	Авторська анкета антикорупційної обізнаності працівника поліції
Емоційно-мотиваційний	нетерпимість до корупційних дій; сформоване почуття особистої гідності	відраза до корупції; емоційний відгук на корупційні злочини; нетерпимість до корупційних дій	Методика «Шкала совісності» (В.В. Мельнікова, Л.Т. Ямпольського); Методика «Шкала диспозиційного егоїзму» К. Муздибаєва
Поведінковий	здатність до аргументованої відмови від корупційних дій; готовність до запобігання корупційних правопорушень; уміння переконувати в аморальності корупційної діяльності	уміння діяти під час виявлення корупційних злочинів; здатність відстоювати неприйнятність корупційної діяльності; готовність до припинення корупційних злочинів; пропагування антикорупційного способу життя; здатність до відмови від корупційних дій; готовність до запобігання корупційних правопорушень	Методика «Антикорупційна поведінка поліцейського».

ність морально-правових настановлень. Адже від корупційних проявів у діяльності співробітників поліції може кардинальним чином деформуватися досягнення справедливості в різних видах службових ситуацій.

Поведінковий компонент структури антикорупційної культури включає в себе навички протистояння в корупційних ситуаціях; ефективність управління власною поведінкою та здатність до самостійної активної дії із запобігання корупції.

Ми пропонуємо вивчення антикорупційного блоку професійної підготовки працівників поліції здійснювати за наступними критеріями та показниками ефективності реалізації антикорупційної програми (таблиця 1).

Формування антикорупційної культури майбутніх працівників поліції, з врахуванням антикорупційної складової має стати цілеспрямованим процесом навчання й виховання на користь як суспільства, так і особи, що допускає вирішення таких завдань: ознайомлення з особливостями корупції та її проявами в різних сферах життєдіяльності, а також її причинами й наслідками; розвиток основ правової освіченості й навичок адекватного аналізу й особистісної оцінки цього соціального явища; упровадження у свідомість курсантів, що корупція має багатозначний характер, пов'язаний не лише з протизаконними діями у сфері економічних і політичних стосунків, але і є специфічним елементом культури та свідомості суспільства; формування знань, які в корупціогенних ситуаціях забезпечують поведінку відповідно до правових і морально-етичних норм; подолання правового нігілізму; стимулювання мотивації до антикорупційної поведінки; формування виразного й несуперечливого ставлення до корупції, активного негативного ставлення до цього явища; формування поведінкових механізмів протидії корупції тощо.

Таким чином, програми формування антикорупційної культури мають носити системний характер та включати антикорупційні складові, які будуть націлені на формування у курсантів антикорупційного світогляду, підвищення рівня їх правосвідомості і правової культури.

Література:

1. Стратегія розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року // Єдиний портал органів системи МВС України. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/strategiya_2020.htm (дата звернення: 22.11.2019).

- Клименко І. В. Формування антикорупційної культури особистості майбутнього правоохоронця в системі вищих навчальних закладів МВС України. *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип. 37. С. 131–142.
- Склень О. І. Психологічні особливості поведінкових стратегій подолання стресу в професійній діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Харків, 2008. 220 с.
- Журавлева О. Н. Формирование антикоррупционного мировоззрения школьников на уроках истории и обществознания. 5–11 кл. : метод. пособие. М. : Вентана-Граф, 2010. 141 с.
- Безубяк Т. М. Формирование готовности учащихся профессионального лицея к антикоррупционному поведению. *Человек и образование*. 2010. № 3. С. 66–69.
- Киселев В. В. Психологические детерминанты антикоррупционного поведения сотрудников государственной организации : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03. М., 2016. 24 с.
- Чушкина А. А. Структура антикоррупционного правосознания: правовая идеология и правовая психология. *Современное право*. 2011. № 3. С. 23–26.
- Печенкин В. А. Формирование антикоррупционной компетентности государственных служащих : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. М., 2012. 21 с.
- Клименко І.В., Євдокімова О.О. Формування антикорупційної спрямованості поліцейських в ході професійної підготовки // MATERIALS OF THE XIII INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE (March 30-April 7 , 2018). Volume 8. Psychology and sociology. – Sheffield: Science and Education Ltd, 2018. – P. 70-73.
- Ванновская О. В. Личностные детерминанты коррупционного поведения. *Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена*. 2009. № 102. С. 323–328.
- Калимуллина О. А. Формирование творческой направленности студенческой молодежи в условиях досуговой деятельности: синергетический подход : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Казань, 2015. 484 с.
- Шарапова Е. А. Формирование антикоррупционной направленности личности в профессиональном воспитании студента вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Краснодар, 2016. 180 с.

Klymenko I. V. Anti-corruption components of professional training of police officers

One of the dangerous phenomena that hinder the proper development of any state is corruption. It creates serious obstacles to the establishment of normal relations in legal, economic, political and other spheres of public life. The program of formation of anti-corruption culture of personality should take into account the understanding of corruption behaviour: its psychological sources, components and formation

---

of anti-corruption orientation of personality, which is an integrative quality of personality and is a part of the professional structure and motivational attitude to the reproduction of moral and legal resilience to corruption.

The main mechanisms for the formation of anti-corruption culture are education and training. Accordingly, the education system, and in our case the police training system, is the most important social institution in the fight against corruption. We propose to take into account the anti-corruption component (anti-corruption orientation and personality behaviour) in the process of professional training of future police officers as a set of the following components of anti-corruption culture of the individual:

The cognitive component of anti-corruption culture contains knowledge about the causes, types, consequences and manifestations of corruption, the ability to identify signs of corruption situations, the formation of skills for adequate analysis of various manifestations of corruption;

The motivational component of the structure of anti-corruption culture includes such a psychological determinant as conscientiousness, which is not only a moral feeling, but also an important professional quality along with responsibility for the result of activities;

The behavioural component of the structure of anti-corruption culture includes the skills of confrontation in corruption situations, the effectiveness of managing one's own behaviour and the ability to take active action to prevent corruption.

In general, the formation of anti-corruption culture should be systemic in nature and include anti-corruption components, which will be aimed at forming cadets' anti-corruption worldview, raising the level of their legal awareness and legal culture.

Key words: *corruption, anti-corruption, corrupt behaviour, anti-corruption orientation, anti-corruption education, anti-corruption culture, police officer.*